

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

KILENCVENÖTÖDIK ÉVFOLYAM
2024

Budapest, 2025

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

Archival Publications Revue
des Archives

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Közleményei

Journal of the National Archives of Hungary
Revue des Archives Nationales de Hongrie

Kilencvenötödik évfolyam

Főszerkesztő
Szabó Csaba

Szerkesztőség
Fiziker Róbert (felelős szerkesztő),
Kovács Szabolcs, Kulcsár Krisztina, Miklós Dániel

Szerkesztőbizottság
Czetz Balázs, Mikó Zsuzsanna,
Németh László Sándor, Ö. Kovács József, Rácz György

Székhely (postacím):
1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
(1250 Budapest, Pf. 3.)

mnl.gov.hu/mnl/ol/leveltari_kozlemenyek
Email: lk@mnl.gov.hu

A borítóképhez felhasznált fotó:
Ferenc József Habsburg Ottóval, családi fotó (1915. k.)
HU-MNL-OL-P 240-1.-a-681.

HU ISSN 0024–1512
A kiadásért felel a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója
A borítót tervezte: Nagy Attila
Műszaki szerkesztő: Máté István
Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila
Megjelent 20,5 (B/5) ív terjedelemben

TARTALOM

Európa és a Habsburgok

Kárbin Ákos: Ferenc József politikai játszmái a 20. század elején. Avagy miként politizált az államfő?	9
Suslik Ádám: A Habsburg uralkodócsalád védelme és az ellenük tervezett merényletek 1884–1915 között	31
Paulusz Richárd: Az Interparlamentáris Unió 1921. évi stockholmi konferenciájának történetéhez	45
Miklós Dániel: Habsburg Ottó és az októbrista magyar emigráció	67
Kocsev Bence: Európai értékek, politikai realitások. Habsburg Ottó az európai integráció szolgálatában	85

Levéltár

Lökkös Mónika: Tanulmányút az Észak-Rajna-Vesztfáliai Levéltárban	107
Sajben-Csonka Laura: Pedagógus-továbbképzések a Magyar Nemzeti Levéltárban	117
Szatucsek Zoltán – Záros Zsolt – Hegedűs István: A második világháborús hadifoglyok és internáltak újbóli „hazatérése”	125
Závoczki Adrienn: Beszámoló a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj keretében megvalósult római kutatóútról	135
Gert Schneider: Ideje cselekedni (Fordította: Szabó Attila András)	143

Műhely

Molnár András: Zala vármegye levéltárnokai 1790–1890	161
Fuchs György: Kommunista merényletterv Horthy Miklós és Bethlen István ellen, avagy hogyan csináljunk egy családi perpatvarból nemzetközi kommunista kémbotrányt?	189
Hegedűs István: Földosztás a horizonton. Megyei földhivatalok havi jelentéseinek összehasonlító elemzése (1945–1946)	215
Wencz Balázs: A magyar–keletnémet munkaerő-egyezmény történetéről, 1967–1983	233
Somorjay Ádám: Mindszenty hercegprímás a csehszlovákiai magyarság védelmében. II. rész. A brit külügyminisztérium levéltári anyaga alapján, 1945–1948	247

Irodalom

Rác Balázs Viktor: Fejedelmi életrajzok, és ami mögöttük van... (Oborni Teréz: Erdély fejedelmei. Budapest–Kolozsvár, 2023)	275
Ordasi Ágnes: Egy szomszédos politikai színpad és csatatér (Varga Szabolcs – Sokcsevits Dénes: A horvát szábor története. Budapest, 2022)	278

Keresztes Veronika: A nyitrai püspökség forrásai (Codex Diplomaticus Episcopatus Nitriensis. Tomus I. Eds. Richard Marsina – Jozef Meliš. Nitriae, 2021)	282
Szabó Csaba: Kőből és lélekből (Premontreiek 100 éve Gödöllőn. Rend- és iskolatörténeti tanulmányok. Szerk. Czeglédy Noémi és Kara Anna. Gödöllő, 2024)	288
Katona Csaba: Magyarország, 1945. április–december (A szovjet elhárítás hálójában. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság ismeretlen dokumentumai. Szerk. Baráth Magdolna. Budapest–Pécs, 2024)	298
Schlett András: Mélyfúrások a Zöld Gyűrű hátsó udvarában (Az agrárium útkeresése Közép-Európában a két világháború között. Szerk. Estók János. Budapest, 2024)	300
Dominkovits Péter: A hazai romakutatás új eredménye (Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. V. kötet. Szerk. Márfi Attila. Budapest–Pécs, Eisenstadt, 2024)	302
Szerkesztői utószó a következő száz év elé	307
Pro Archivo	309
In memoriam	313
Angol nyelvű összefoglalók	317

TABLE OF CONTENTS

Europe and the Habsburgs

Ákos Kárbín: The political games of Francis Joseph in the early 20th century. Or how the head of state played politics?	9
Ádám Suslik: The protection of the Habsburg royal family and the assassination plots against them between 1884 and 1915	31
Richárd Paulusz: On the history of the 1921 Stockholm conference of the Inter-Parliamentary Union	45
Dániel Miklós: Otto Habsburg and the progressive Hungarian emigration	67
Bence Kocsev: Politics as a vocation. Otto von Habsburg in the service of European integration	85

Archival studies

Mónika Lökkös: Study tour at the North Rhine-Westphalia Archives	107
Laura Sajben-Csonka: Teacher training courses at the Hungarian National Archives	117
Zoltán Szatucsek – Zsolt Záros – István Hegedűs: The repatriation (of the records) of prisoners and internees of World War II	125
Adrienn Závoczki: Report on the research trip carried out under the Klebelsberg Kuno Scholarship Program	135
Gert Schneider: Time to act (Translated by Attila András Szabó)	143

Workshop

András Molnár: Archivists of Zala County 1790–1890	161
György Fuchs: „Communist” assassination plan in the autumn of 1932 against governor Miklós Horthy and István Bethlen	189
István Hegedűs: Land division on the horizon. Comparative analysis of monthly reports of the county land offices (1945–1946)	215
Balázs Wencz: Contributions to the history of the Hungarian–GDR Labor Agreement, 1967–1983	233
Ádám Somorjay OSB: Prince-Primate Mindszenty in the defense of the Hungarians in Czechoslovakia. Part II. Based on the archives of the British Foreign Office, 1945–1948	247

Book reviews

Balázs Viktor Rác: Royal biographies and what lies behind them... (Oborni Teréz: Erdély fejedelmei. Budapest–Kolozsvár, 2023)	275
Ágnes Ordasi: A neighboring political stage and battlefield (Varga Szabolcs – Sokcsevits Dénes: A horvát szábor története. Budapest, 2022)	278

Veronika Keresztes: Sources of the Diocese of Nitra (Codex Diplomaticus Episcopatus Nitriensis. Tomus I. Eds.: Richard Marsina – Jozef Meliš. Nitriae, 2021)	282
Csaba Szabó: Made of stone and soul (Premontreiek 100 éve Gödöllőn. Rend- és iskolatörténeti tanulmányok. Szerk.: Czeglédy Noémi és Kara Anna. Gödöllő, 2024)	288
Csaba Katona: Hungary, April–December 1945 (A szovjet elhárítás hálójában. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság ismeretlen dokumentumai. Szerk.: Baráth Magdolna. Budapest–Pécs, 2024)	298
András Schlett: Deep drilling in the backyard of the Green Ring (Az agrárium útkeresése Közép-Európában a két világháború között. Szerk.: Estók János. Budapest, 2024)	300
Péter Dominkovits: New results from domestic Roma research (Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. V. kötet. Szerk.: Márfi Attila. Budapest–Pécs, Eisenstadt, 2024)	302
Editorial afterword to the next hundred years	307
Pro Archivo	309
In memoriam	313
Abstracts of the papers	317

FERENC JÓZSEF POLITIKAI JÁTSZMÁI A 20. SZÁZAD ELEJÉN Avagy miként politizált az államfő?

A századfordulót követő (*fin de siècle*) nyugodt periódust a boldog békeidőknek – *Belle Époque* – szokás nevezni.¹ Jelen dolgozatban azt kísérel meg bemutatni, hogy az 1900-at követő években az idősödő uralkodó politikai és alkotmányos döntéseiben csak saját felfogása, meggyőződése dominált, vagy azokra a tanácsadók véleménye, adott esetben a körülmények is hatással lehettek. Az Osztrák–Magyar Monarchia a 20. század kezdetén számos kihívással találta szembe magát. Viszont a kései Monarchia természetesen nem szűkölködött reformtörekvésekben. A még nem hivatalban lévő miniszterek egyike sem tudott eleget tenni annak, hogy bírálja utódai fantáziátlanságát.²

Ferenc József a leghosszabb ideig uralkodó magyar király, hiszen ha 1848. december 2-től számítjuk, 68 évig (1916. november 21-ig), ha 1867. június 8-i koronázásától számítjuk, 49 évig volt a trónon. Amennyiben az utóbbit vesszük alapul, az uralkodás időtartamát tekintve magyar királyként megelőzte őt Zsigmond és I. Lipót.³ Gerő András és természetesen sokan mások is szóltak arról, hogy noha osztrák császárként 1848 decemberétől tartjuk számon, a magyar közjogi hagyományok és nem utolsósorban törvények alapján csak az 1867. évi koronázástól vált uralkodóvá.⁴ Jószerivel egy hosszú életen át szolgálta Ausztriát és Magyarországot. Az 1867. évi kiegyezéstől kezdődően az új alkotmányos monarchia „beüzemelődtött”: kialakult a kormányzati rendszere, amelynek értelemszerűen egyik kulcsszereplője maga az uralkodó volt. Akadtak kezdeti *ad hoc* megoldások, amelyek később „megcsontosodott” szokásokká váltak.

Az idő előrehaladtával és egyúttal Ferenc József korosodásával mentalitása, az ügyek menetéhez való hozzáállása is merőben változott. Amennyiben az a kérdés, hogy Ferenc József mekkora stratégia volt, vagy mennyire volt jelentős államfő, úgy az ma is vita tárgyát képezi a történettudományban, azonban ahhoz semmi kétség sem fér, hogy a Monarchiának a legavatottabb, leglelkiismeretesebb és legjobb

¹ Bővebben lásd: Carl E. Schorske: *Fin-de-Siècle Vienna. Politics and Culture*. New York, 1980.

² Lothar Höbelt – Teresa Stockel-Nabielska: „Therapeutischer Nihilismus”. *Zukunftsvisionen im „alten Österreich” um 1900*. In: *1900: Zukunftsvisionen der Großmächte*. Hrsg. Sönke Neitzel. Paderborn–München, 2002, 84.

³ Fodor Pál – Fónagy Zoltán: Előszó: Ferenc József magyar nézőpontból. In: *A véreskezű kamasztól Ferenc Jóskáig. I. Ferenc József és a magyarok*. Szerk. Fónagy Zoltán. Budapest, 2018, 7.

⁴ Gerő András: *Ferenc József és a magyarok*. Budapest, 2016, 322–323.

hivatalnok volt. Minden ügyről tudomással bírt, tájékozott volt akár a legjelentéktelenebb természetű ügyben is, amely kezei között átment.

Az államfő napi nyolc-tíz órát dolgozott; dolgozószobájában aláírta a dokumentumokat és meghallgatásokat tartott. A társadalomban széles körű tiszteletnek örvendett, különösen a századfordulót követően. A birodalmával együtt öregedő uralkodó Viktória királynőhöz hasonlatosan egyfajta élő „ereklyének” számított a maga méltósága által. Szinte alig volt olyan polgári otthon, amelyben ne lógott volna a falon egy Ferenc József-portré.

Számos kortárs szilárdan meg volt győződve arról, hogy az államapparátus a legkisebb fogaskerékig működött, mindenekelőtt azért, mert mindenki, a legfiatalabb újonc és a legfiatalabb tisztviselő valahol a birodalom határán, távol a metropolisztól, vagyis Béctől, át volt itatva azzal az eshetőséggel, sőt bizonyossággal, hogy Öfelsége bármelyik pillanatban közbeléphet, és személyesen észreveheti és bírálhatja az az uniformis rossz gombját vagy a bürokratikus akták minden helyesírási hibáját.

Az ügyek kezelése, a kormányfő, valamint a miniszterek – volt olyan, akit több alkalommal is – kinevezése, új kormányok keresése, audienciák, országgyűlések berekesztése és megnyitása, trónbeszéd, kitüntetések, nemesi címek adományozása, előszentesítés, törvények szentesítése terén beható tapasztalatot szerzett. Mindezen tudással felvértezve irányította a közel 50 millió lelket számláló birodalmát.

Mennyiben volt szolgálatára ez a rutin – osztrák viszonylatban 51 év, magyar tekintetben 33 év – az 1900-at követő esztendőkből? Az állam első embere volt, aki bizonyos értelemben megindítója és lezárója volt egyes folyamatoknak. Egy kifejezetten aktív államfő, aki beavatkozott az alkotmányos és parlamentáris viszonyokba.

Noha az egyetemes történetírás meglehetősen gépies, sematikus gondolkodásra hajlamos, a monotonitást tűrő, precíz és visszahúzó természetű férfiként mutatja be – mintha nem lehetne eldönteni, hogy a hivatalnoki attitűddel járó sztereotípiákat egyenesen kedvelné, vagy azokhoz könnyűszerrel adaptálódó személyiségtípus volt. Egyes történészek erről azonban meg voltak győződve. A közigazgatásban és egyúttal a közigazgatásért végzett precíz munkája elégedettséget és örömet okozott számára – írta Alexander Novotny.⁵ Az a képessége, hogy gyorsan felfogja a lényegét, minden, az adott ügygel összefüggő dolognak a végére járjon, ne halogassa, valamint ne hagyjon elintézetlenül, befejezetlenül ügyeket, kiváló memóriával párosult és azzal az adottsággal, hogy a legapróbb szolgáltatásokért is hálás volt, s a legkisebb mulasztást sem hagyta figyelmen kívül.⁶ Somogyi Éva a Ferenc Józsefről szóló biográfiájában úgy fogalmazott, hogy az ügyes, szorgalmas és alkalmazkodó hivatalnokokat kedvelte.⁷ Másfelől nem okozott nehézséget vele együtt

⁵ Alexander Novotny: *Franz Joseph I. An der Wende vom alten zum neuen Europa*. Göttingen–Frankfurt–Zürich, 1968, 72.

⁶ Novotny: i. m. 72.

⁷ Somogyi Éva: *Ferenc József*. Budapest, 1989, 168.

dolgozni. Számosan dicsérték – különösen élete második felében – nyugodt, következetes, logikus döntéseit.

Ugyanakkor láthatjuk, hogy mint államfő, aki egyébként nem sok innovatív és reformeszméisséggel volt átitatva, hivatalánál fogva mégis mennyire része volt a mindennapi politikának, és személyes kvalitásai és magatartása ellenére milyen szorosan kapcsolódott ahhoz. Viszont, ha azt tekintjük, abban a személyben, aki – nyilván államfőként – minden apró ügyről tudomással kívánt bírni, erős lehetett a teljes irányításra való törekvés, vagyis egyfajta kontrollálási attitűd jellemezte.

Ferenc József 1830. augusztus 18-án született, és 18 éves korától egészen 86. életévéig a birodalom első embereként aktívan szolgált. Mint ember, illetőleg férfi, a századforduló időpontjában 70 éves, aki a mai fogalmaink szerint már nyugállományba vonulhatott volna, mégis – nyilván nem volt más választása – államfőként szolgált tovább. 1910-ben már 80 éves, aki még mindig szorgos és releváns szereplője a birodalmának. Sőt, az 1914 nyarán kirobbanó Nagy Háború még extra terhelést is rótt az agg uralkodóra. Ha azt tekintjük, hogy közvetlenül halála előtt hörghuruttal, lázas betegen is dolgozott és aktákat intézett, láthatjuk, hogy mennyire hivatalának élő, kötelességtudó államfőnek tekinthető.⁸ Van olyan történetírói felfogás, mely szerint Ferenc József politikai hatalma életének utolsó szakaszában korlátozott volt, míg erkölcsi hatalma továbbra is szilárdan fennállt, s személyiségének köszönhetően összetartotta az egyébként törékeny birodalmát.⁹

Tanulmányomban három konkrét esetet kívánok megvizsgálni, s ezek segítségével szeretném bemutatni, miként foglalt állást vagy döntött Ferenc József egy adott személy mellett. Milyen módon politizált? Milyen módon hozta meg a döntését? Milyen szempontokat vett figyelembe elhatározásakor? Hogyan nézett ki a gyakorlatban a döntési folyamat, s kik voltak hatással a döntési mechanizmusra? Vagy szimplán felségjogánál fogva – mint monarcha – állt ki választása mellett?

Az első bemutatni kívánt terület Alois Lexa von Aehrenthal közös külügyminiszterré, a második Ernest von Koerber osztrák miniszterelnökké történő kinevezése. Végül, de nem utolsósorban, a harmadik bemutatni kívánt helyzet pedig az 1905. évi magyar választások és az azt követő krízisben megmutatkozó államfői politizálás. A dolgotatban kidomborított eseteket nem a kronologikus elrendezés vezérelte, hanem a Monarchia hierarchikus felépítését követi, illetve arra reflektál.

Alois Lexa von Aehrenthal közös külügyminiszter kinevezése

Az 1867. évi kiegyezési törvények a külügyet uralkodói felségjognak ismerték el (királyi és kormányzati felségjogok), amelyet az államfő a közös külügyminiszter személyén keresztül gyakorolt. Rangját tekintve az első helyen állt a hivatali hierar-

⁸ Bruno Schimetschek: *Der österreichische Beamte. Geschichte und Tradition*. Wien, 1984, 219.

⁹ Steven Beller: *Franz Joseph. Eine Biographie*. Wien, 1997, 19.

chia sorrendjében, csak utána következett a másik két közös miniszter, valamint Ausztria és Magyarország miniszterelnöke.¹⁰ A külügy és a hadügy kérdésében az uralkodói akarat volt döntő, a közös minisztereknek az uralkodó politikáját kellett képviselniük. Saját politikájuk annyiban lehetett, amennyiben ezt az uralkodó megengedte, illetve amekkora mozgásteret biztosított számukra. A közös külügyminiszter egyúttal a császári ház minisztere is volt, s hatáskörébe tartoztak még a dinasztia olyan családi és magánjellegű ügyei is, amelyeknek közjogi kihatásuk volt, például a házasságkötés.¹¹

A közös külügyminiszter kinevezésének a folyamatában az államfőt senki és semmi nem kötötte: saját maga választotta ki a személyeket, és csakis ő volt jogosult felmenteni a tárcavezetőt. E miniszter nem pártpolitikus volt, hivatalánál s egyúttal jogállásánál fogva osztrák-magyar tisztséget, illetve közös érdeket kellett képviselnie. A közös külügyminisztert a közös minisztertanács vezetőjének tekintették. A császári ház minisztereként egyben Őfelségéhez és az udvarhoz legközelebb álló miniszter volt, aki jogkörénél fogva megkülönböztetett rendeltetést töltött be azzal, hogy közvetlen kontaktusban állt az államfővel, míg más miniszterek az udvari kancellárián keresztül léphettek csak kapcsolatba vele.¹²

Az államfő a századfordulót követően, valamint Agenor Gołuchowski visszalépése után még három közös külügyminisztert nevezett ki: Alois von Aehrenhalt, Leopold von Berchtoldot, végül Burián Istvánt. Az 1850-es és 1860-as években elszenvedett katonai kudarcai szintén alakították Ferenc József személyiségét. Ugyan jellemének vonásai nem kifejezetten voltak hatással a hatalmi diplomáciára, mégis a közös külügyminiszterek kapcsán megfigyelhető, hogy a higgadt és a békét fenntartó minisztereket részesítette előnyben.¹³

Ferenc Józsefet mint államfőt nem jellemezte az érzelmesség és a szeszély, valamint nem bizalmaskodott beosztottjaival, így nem is tett senkit kegyeltté, avagy kegyvesztetté. A hivatalnokokkal folytatott társalgása csakis arra szorítkozott, amiért az adott szerepet betöltő személy felelős volt. Személyiségének ezen szegmense hozzásegítette ahhoz, hogy a Monarchia három kormánya között taktikázni tudjon. Olyan szituációban, amelyben uralkodói döntésre volt szükség, ám ettől vonakodott, merevsége és visszafogottsága a semlegesség látszatát keltette. Személyiségéből hiányzott a kombinatív és konstruktív kezdeményezés, a hideg távolságtartás pedig uralkodása során tudatos magatartásformává vált.

¹⁰ Somogyi Éva: *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. A közös minisztertanács, 1867–1906.* Budapest, 1996, 93.

¹¹ Kozári Monika: *A dualista rendszer 1867–1918.* Budapest, 2005, 67.

¹² Somogyi: *Kormányzati rendszer...* 93.

¹³ Ligeti Dávid: A béke fejedelmei? I. Ferenc József, IV. Károly és a háború. In: *VERITAS Évkönyv 2017.* Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2018, 132–133.

Az idő előrehaladtával azonban az államfő simulékonyabbá vált, egykedvűen fogadta az eseményeket, a szemléletét ugyanakkor nem változtatta meg. Az évek során egyre zárkózottabbá vált, és azt a benyomást keltette, hogy mindent egyedül, önállóan kíván megoldani és felelősséget vállalni.¹⁴ Fiatal korában, de később is néha makacs és befolyásolhatatlan tudott maradni, sőt alapvetően egyáltalán nem volt hajlandó tanácsot kérni. Beosztottjaival szemben is távolságtartó és rideg volt: akkurátus és lelkiismeretes munkát végzett, ezért ezt várta el hivatalnokaitól is.¹⁵ Így az udvari és egyúttal politikai intrikák nem jutottak el hozzá. „Különleges érzékel tartott távolságot, minden pillanatban császár volt. Utánozhatatlan, magától értetődő uralkodói fölénytel kínálta helyet a hosszabb audienciára érkező minisztereket, s ha a referens befejezte mondókáját, a császár azonnal felállt és elhagyta az audienciatermet. Ritkán nyújtott kezet, csak rendkívüli alkalmakkor, elégedettsége, hálája kifejezéséeként.”¹⁶

Az államfő nem volt részese a közjogi vitáknak, nem vált azok szereplőjévé, még abban az esetben sem, amikor az elnöklete alatt tartott közös minisztertanácson fordult elő ilyesmi. Egyébiránt Ferenc József uralkodása nagy részében rendszeresen elnökölt a minisztertanács ülésein. A Monarchia fennállásának első tíz esztendejében az államfő az ülések csaknem felén részt vett, az 1880-as évektől a Gołuchowski-éra végéig tartó időszakban pedig az ülések mintegy 30 százalékán. Ferenc József békeidőben 1905. augusztus 22-én elnökölt utoljára közös minisztertanácson. Az említettek fényében némiképp meglepő, hogy az uralkodó 1906-tól az első világháború kezdetéig nem vett részt a közös minisztertanácsban. A századfordulót követően ebben is változás figyelhető meg. Élete utolsó tíz évében azonban csak ritka, kivételes alkalmakkor tette meg ezt, mivel az egyszerre több miniszterrel való találkozás túlságosan megerőltetővé vált számára.¹⁷

Az uralkodó személyes jelenléte a minisztertanácsban általában két különböző okra vezethető vissza: az egyik, amikor egy fontos kérdésben megállapodás született, és ezt úgy mond „megkoronázta” az uralkodó jelenléte, a másik, amikor a vitás kérdésekben nem sikerült megállapodásra jutni.¹⁸

Az első indítékra példa, hogy az államfő mindössze a minisztertanács alaposan előkészített ülésein vett részt, amelyeket általában megelőzte a minisztertanács egy

¹⁴ Gerhard Gonsa: Geschichte vom Schreibtisch des Kaisers – Die »Vorträge der Kabinettskanzlei« und die Regierungspraxis Franz Josephs I. In: *Geschichten vom Schreibtisch des Kaisers. Einblicke in die alltäglichen Regierungsgeschäfte Kaiser Franz Josephs I.* Hrsg. Jana Osterkamp – Nadja Weck – Peter Becker. Wien, 2024, 14.

¹⁵ Jean-Paul Bled: *Franz Joseph. Der letzte Monarch der alten Schule.* Wien–Köln–Graz, 1988, 355.

¹⁶ Somogyi: *Ferenc József...* 169.

¹⁷ Christoph Schmetterer: *Kaiser Franz Joseph I.* Wien–Köln–Weimar, 2016, 170.

¹⁸ Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1908–1914. Bearbeitet von Anatol Schmied-Kowarzik. *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1867–1918.* Band 6. Budapest, 2011, 37–38.

vagy több ülése, mindenesetre a miniszterek „bizalmas ülése”, ahol a miniszterek már teljes vagy közel egyetértésre jutottak a tárgyalt kérdésben. A császár az esetek többségében tájékoztatást kért és kapott a vitás tárgykörökről, azonban saját álláspontját nem ismertette, legfeljebb a tanácskozás elnökeként összegezte mások véleményét. Ezekben az esetekben a közös minisztertanácsot ünnepélyes aktusnak tekintették, és arra szolgált, hogy az uralkodó azt a benyomást keltse, hogy az ügyek el vannak rendezve.¹⁹

A második eshetőség klasszikus esete volt, amikor egyes minisztertanácsok alkalmával a szerepek felcserélődtek: az államfő a kezdeményező és informátor szerepkörét töltötte be. Erre egy jellemző példa az újoncok és a rendkívüli katonai kiadások kérdése volt. Ezeken a minisztertanácsai üléseken olyan katonai kérdések kerültek napirendre, amelyekben az államfő személyesen is állást foglalt, úgy mint személyesen érintett, illetve mint legfőbb hadúr. Ezen beszédei során újfent előkezdte az államfő jól ismert méltatlankodása, vagyis, hogy ő az egyetlen, akinek mindenkor a „birodalom érdekeit” kell képviselnie, akinek a birodalom érdekeiért a „felelősséget” viselnie szükséges. A miniszterek viszont egyszerűen lemondhattak pozíciójukról parlamenti felelősségükre hivatkozva. Felelősség és felelőtlenség, vagy kötelességtudat és helytállás kapcsán jó példa, amikor az uralkodó egy alkalommal úgy replikázott egy feszült kérdést illetően miniszterének: „*Ön mehet, én nem!*”²⁰

Visszatérve személyiségéhez, a birodalom egysége számára megkérdőjelezhetetlen volt, viszont a vita távol állt habitusától: meghallgatta a különféle véleményeket, diszkusszió mégsem alakulhatott ki, az más egyének meglátásainak elfogadását jelentette volna.²¹ A monarchának nem kellett senkit meggyőznie, a döntéseket maga hozta, amelyekért nem tartozott felelősséggel senkinek sem. Önképében abszolutista államfő maradt.

Somogyi Éva egy kiváló tanulmányban – amely a *Die Habsburgermonarchie 1848–1918* sorozatban is megjelent német nyelven – foglalta össze a delegációk működését.²² Ebben részletesen bemutatta Agenor Gołuchowski közös külügyminiszter lemondásához vezető utat, így itt csak röviden összefoglaljuk fontos megállapításait.

¹⁹ Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1896–1907. Bearbeitet von Somogyi Éva. *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1867–1918*. Band 5. Budapest, 1991, XVII.

²⁰ Michaela Vocolka – Karl Vocolka: *Franz Joseph I. Kaiser von Österreich und König von Ungarn*. München, 2015, 325.

²¹ Somogyi Éva: Ferenc József és a közös minisztériumok. In: *A véreskezű kamasztól Ferenc Jóskaig. I. Ferenc József és a magyarok*. Szerk. Fónagy Zoltán. Budapest, 2018, 207–208.

²² Somogyi Éva: A delegáció. *Századok*, 128. (1994) 3–4:465–516.; uő: Die Delegation als Verbindungsinstitution zwischen Cis- und Transleithanien. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Band VII. Verfassung und Parlamentarismus. 1. Teilband. *Verfassungsrecht, Verfassungswirklichkeit, zentrale Repräsentativkörperschaften*. Hrsg. Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch. Wien, 2000, 1107–1176.

1906 júniusában kétéves kihagyást követően újra összeültek a delegációk a közös költségekkel kapcsolatos vitára, illetőleg szavazásra. A képviselőknek *de jure* lehetőségük volt szóban és írásban is beszámoltatni a közös minisztereket munkájukat illetően,²³ *de facto* azonban nem tudták őket megbuktatni, hiszen csakis az államfőnek tartoztak felelősséggel. A delegációk magyar képviselői azonban Gołuchowski közös külügyminisztert támadták, mert 1905-ben a külügyek felelőseként beavatkozott magyar belügyekbe, mivel magyar politikusokkal tárgyalt a kormányalakítás feltételeiről. Lényegében nem politikai természetű nézeteltérésekről volt szó, hanem a miniszterrel szembeni személyes ellenszenv megnyilvánulásáról.²⁴

Gołuchowskinak 1906. október végén személyesen kellett volna megjelennie a Bécsben folyó ülésszakon, azonban nem kívánt konfrontálódni, így helyettesét – Mérey Kajetánt, vagy Müller Lászlót – küldte el maga helyett.²⁵ Viszont a császár nem támogatta Gołuchowski konfliktuskerülő álláspontját, ezért Bécsbe rendelte Wekerle Sándor miniszterelnököt, aki biztosította mindkét felet arról, hogy a magyarok megszavazzák a 1907. évi költségvetést, viszont nem adhatott garanciát a közös külügyminiszter elleni támadás megakadályozására. Wekerle egyébként már korábban konfliktusba került Gołuchowskival, sőt Max Vladimir Beck osztrák miniszterelnök is fel volt háborodva a szerb vámháború²⁶ miatt.²⁷ Reakcióként Gołuchowski október 23-án benyújtotta lemondását, később pedig Heinrich von Pitreich közös hadügyminiszter is, aki a korábbi delegációs ülésen elismerte, hogy a magyar katonáknak a közös hadseregben jobb előmeneteli lehetőséget kell biztosítani, azonban az egységes vezényleti nyelv kérdésében hajthatatlan maradt.

Tehát korábban nem tapasztalt fordulat következett be azzal, hogy a delegáció a korona elvárásainak megfelelően cselekszik és megszavazza a költségeket, viszont lehetőségeihez mérten csekély jogköre ellenére is megbuktatta a hivatalban lévő közös külügyminisztert.

²³ Szabó István: A végrehajtó hatalom gyakorlóinak felelőssége a Monarchia hárompólusú rendszerében. *Jogtörténeti Szemle*, 2007. 3:55.

²⁴ Diószegi István: *Hungarians in the Ballhausplatz. Studies on the Austro-Hungarian common foreign policy*. Budapest, 1983, 201.

²⁵ Somogyi: *A delegáció...* 502.

²⁶ A vámháború – elterjedt megnevezés még a sertésháború –, amely során az Osztrák–Magyar Monarchia a Szerb Királyságot sújtotta azzal, hogy egyik fő exportcikke ellen – sertés – blokádot vezetett be 1906 és 1908 között. Ennek oka részben gazdasági, részben pedig a szerb függetlenségi folyamatok megindulásának tudható be a 20. század kezdetén. Gołuchowski kezdeményezte a vámháborút, ami pedig arra sarkallta a szerbeket, hogy más irányt vegyen külkereskedelmük. A Monarchia pressziója Szerbiára nem igazán váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mert német és francia orientáció mellett egy bolgár szerződés is született, amely mérhetetlenül zavarta mind a magyar, mind az osztrák miniszterelnököt.

²⁷ Géza Andreas von Geyr: *Sándor Wekerle 1848–1921. Die politische Biographie eines ungarischen Staatsmannes der Donaumonarchie*. München, 1993, 284.

1906 merőben mozgalmas év volt, hiszen számos új politikus lépett színre az államfő megbízásából. Ekkor nevezte ki az uralkodó Becket osztrák, Wekerlét magyar miniszterelnöknek, szintén ekkor lépett elő Franz Conrad von Hötzendorf a Monarchia vezérkari főnökévé, valamint vette át Pitreich helyét Franz von Schönaich mint közös hadügyminiszter, végül és nem utolsósorban ekkor váltotta posztján Gołuchowskit Aehrenthal.²⁸ Francis Roy Bridge szerint a belpolitikai folyamatok szintén a külügyben tapasztalt változások irányába illeszkedtek, értette ezalatt az 1906. évi paktumot Ferenc József és a magyarok között, illetve az osztrák választójogi reform megindítását.²⁹

Beck osztrák miniszterelnököt leszámítva a többi újonnan érkezett miniszter inkább a hagyományt, mint a modern irányvonalat testesítette meg, viszont valamennyien támadásba lendültek, energikusak és aktívak voltak, amivel úgy vélték, hogy leküzdhetik a széleskörű stagnálást, ami ekkor a Monarchiát jellemezte.³⁰ Wekerlét leszámítva összekötötte őket az a tény, hogy Ferenc Ferdinánd főherceg követői voltak.

Aehrenthal mint Gołuchowski lehetséges utódja nem volt meglepetés. A neve mint potenciális miniszter már 1906 júniusában felmerült. Erről a várható fordulatról Aehrenthal a Heinrich Friedjung történész-újságíróval folytatott beszélgetése során a következőképpen nyilatkozott: „*Hivatalom átvételét az osztrák és a magyar miniszterelnökkel folytatott megbeszélésnek kell megelőznie. – A magyarral is? – vetettem közbe kérdőn [Friedjung]. – Vele is, volt a válasz. Különben a következő alkalommal komoly konfliktusok alakulnak ki. Én nem vagyok Magyarország ellenfele. Magyarország kétségtelenül nagyhatalom, és miért is panaszkodnánk mi emiatt? Egy ilyen erőt csak a Monarchia javára kell hasznosítani. Erős Magyarország erős Monarchiában, ez legyen a képlet. Most meg kellene próbálni a Wekerle-minisztériumot megnyerni ezeknek az elképzeléseknek.*”³¹ Az 1905. évi válság kétségtelenül megrendítette Aehrenthal bizalmát a dualista rendszerben. Ezt követően a birodalommal kapcsolatos felfogását tekintve az egységes Monarchia koncepcióját képviselte.³²

²⁸ Francis Roy Bridge: *From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866–1914.* London–Boston, 1972, 288–289.

²⁹ Francis Roy Bridge: Österreich(-Ungarn) unter den Großmächten. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918.* Band VI/1. *Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen.* Hrsg. Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch. Wien, 1989, 310.

³⁰ Konrad Canis: *Die bedrängte Großmacht. Österreich-Ungarn und das europäische Mächtesystem 1866/67–1914.* Paderborn, 2016, 337.

³¹ Heinrich Friedjung: *Geschichte in Gesprächen. Aufzeichnungen 1898–1919.* Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs. Band II. Hrsg. Franz Adlgasser – Margret Friedrich. Wien–Köln–Weimar, 1997, 33.

³² Somogyi Éva: Aehrenthals Reformbestrebungen 1906–1907. *Österreichische Osthefte*, (1988) 1:62–63.

A sajtóban több név is megjelent, mint Gołuchowski lehetséges utódja: Franz Liechtenstein herceg, szentpétervári nagykövet, Szögyény-Marich László gróf, berlini nagykövet, Albert von Mensdorff gróf, londoni nagykövet és Mérey Kajetán, a minisztérium első osztályvezetője. Tekintettel a 1905–1906. évi válságra, Ferenc Józsefben az a gondolat is felmerült, hogy magyar származású személyt nevez ki erre a posztra, hogy a magyarokat megnyerje. Ez esetben azonban csak két név jöhetett számításba: Szögyény-Marich és Burián István báró, közös pénzügyminiszter.³³

Ezt támasztja alá Emil Jettel von Ettenach külügyi osztályfőnök Aehrenthalhoz írt levelében: „Mert nagyon tévednék, ha a Ballplatzon lévő karosszék nem üresedne meg hamarosan, és nem merülne fel a jelenlegi címszereplő utódjának kérdése. Ha Gołuchowski a magyarok javára bukik, akkor valószínűleg egy magyar lesz az utódja, akár Szögyénynek hívják, amit nem tartok valószínűnek, akár Buriánnak, akár másnak; kívülálló aligha jöhet szóba. Az is lehetséges azonban, hogy a magyarok úgy gondolják, hogy eleget engedtek, ha a minisztert áldozatul kínálják nekik, és ismét egy osztrákot választanak, aki a magyaroknak kedvezne”.³⁴

Fontos adalék, hogy Aehrenthal felesége a magyar származású Széchényi Paulina volt, akivel 1902-ben kötött házasságot. Egyes történészek azonban arra a megállapításra jutottak, hogy erre a frigyre azért került sor, hogy Aehrenthal megnyerje a magyarokat és tudatosan készüljön fel későbbi hivatalára.³⁵

Solomon Wank – Aehrenthal biográfusa – arra a kutatási eredményre jutott, hogy a Gołuchowski-affér kezdete óta nem jött számításba más Ferenc Józsefnél, csakis ő.³⁶ Franz von Schiessl báró kabinetirodai igazgató jegyzetei között Aehrenthalon kívül egyetlen más név sem szerepelt a bejegyzésekben 1906 júniusától egészen október 24-ig. Ferenc Ferdinánd trónörökös is Aehrenthal mellett foglalt állást, azonban valószínűleg kevésbé befolyásolta a császár döntését. Schiessl jegyzeteiben nincs semmilyen utalás arra, hogy a főherceg ráhatást gyakorolt volna a kiválasztási folyamatra. Még ha Ferenc Ferdinánd be is kívánt volna avatkozni a döntési folyamatba, 1906-ban nem volt olyan hatalmi pozíciója a külügyek terén,

³³ Solomon Wank: *In the Twilight of Empire. Count Alois Lexa von Aehrenthal (1854–1912), Imperial Habsburg Patriot and Statesman*. Volume 2: *From Foreign Minister in Waiting to de facto Chancellor*. Edited by Franz Adlgasser – Maria Höhn – Alexander Knaak. Wien–Köln–Weimar, 2020, 23.

³⁴ Emil Jettel von Ettenach an Alois Lexa von Aehrenthal, Wien, 11. Oktober 1905. In: *Aus dem Nachlass Aehrenthal. Briefe und Dokumente zur österreichisch-ungarischen Innen- und Außenpolitik, 1885–1912*. Teil 1. 1885–1906. Hrsg. und eingel. von Solomon Wank, unter Mitarb. von Christine M. Grafinger und Franz Adlgasser. Graz, 1994, 372.

³⁵ Bár erre bizonyítékot eddig senki nem talált, így ezt a feltételezést Wank megemlíti. Lásd Solomon Wank: *In the Twilight of Empire. Count Alois Lexa von Aehrenthal (1854–1912), Imperial Habsburg Patriot and Statesman*. Volume 1: *The making of an imperial Habsburg patriot and statesman*. Wien–Köln–Weimar, 2009, 35.

³⁶ Wank: *In the Twilight...* Volume 2. 23.

hogy erre lehetőség lett volna. Az idősödő Ferenc Józsefet felfogásában, mely szerint csakis egyedül ő befolyásolhatja birodalmának kül- és biztonságpolitikáját, senki sem tudta megengatni.³⁷

A császár és király hívására Aehrenthal Bécsbe érkezett – vélhetően október 23-án –, és az uralkodó fogadta az audiencián. Egyébként a közös külügyminiszteri tárca ügyében Gołuchowski lemondását követően Beck miniszterelnök lobbizott az államfőnél Aehrenthal kinevezésért. Hovatovább meggyőzte Aehrenthalt arról, hogy fogadja el az új tisztségét. Ám utólag valószínűleg másképpen cselekedett volna az osztrák miniszterelnök, amennyiben előzetesen tisztában lett volna az új külügyminiszter álláspontjával.³⁸ A későbbiekben kristályosodott ki, hogy Aehrenthal tárcavezetőként más szemszögből látta a dolgokat, mint Beck. Míg az osztrák kormányfő számára a birodalom két fele közötti viszony abszolút belpolitikai kérdés volt, addig Aehrenthal szemében az Ausztria és Magyarország közötti kvázi államközi kapcsolatok annyiban kaptak külpolitikai jelentőséget, amennyiben Magyarországnak sikerült nemzetközi jogi helyzetének külső elismerését kivívnia.

Másnap Friedjung egyeztetett Aehrenthallal, aki meghívta őt egy találkozóra. Itt hangzott el, hogy az államfő felkérte őt a közös külügyi tárcára. A szentpétervári követ egyébként jelezte ellenérzését az uralkodói akarattal szemben. *„Arra kérte a császárt, hogy tartózkodjon ettől, ami ellen nyomós okok szóltak. Ezek nem a külügy ügyeiben, hanem a Magyarországgal való viszonyban rejlettek. Csak akkor egyeztetett bele, ha a császár teljes bizalommal volt iránta. Lelkiismereti kérdés volt azonban, hogy ne bújjon ki a nagy feladat és bizalom alól.”*³⁹ Viszont a Friedjunggal folytatott beszélgetés közben felvetődött Aehrenthalban, hogy a császár tudna-e ilyesmit ajánlani? Bizalmi kérdés volt tehát, ha az államfő egy minisztert felkért és kinevezett. A császárral való megbeszélése csak arra szolgálhatott, hogy megígérje, nem dönt fontos kérdésekben anélkül, hogy meghallgatta volna a tanácsát.

Hogy mennyire hezitáló volt Aehrenthal, azt kiválóan mutatja az audiencia körül Jettel külügyi osztályfőnökkel folytatott telefonbeszélgetése, akinek azt mondta, hogy valószínűleg visszautasítja a felkérést. Ennek egyébként Beck egyáltalán nem örült volna. Végül elfogadta az államfő által felkínált pozíciót.⁴⁰ Aehrenthalt aggodalommal töltötte el az, ami Gołuchowskival történt, mivel nem szeretett volna a sorsára jutni: szerette volna megkapni a magyar kormány támogatását.

³⁷ Walter Rauscher: *Die fragile Großmacht. Die Donaumonarchie und die europäische Staatenwelt 1866–1914*. Teil 2. Frankfurt am Main, 2014, 605.

³⁸ Johann Christoph Allmayer-Beck: *Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich*. Wien, 1956, 181.

³⁹ Friedjung: i. m. 40.

⁴⁰ Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban AT-ÖStA-HHStA) Kabinettsarchiv Kurrent-Billete-Protokoll Band 21. 1906–1910. 30. B.

Erre erősít rá unokatestvére, Franz von Thun und Hohenstein korábbi miniszterelnök hozzá intézett levele. *„Lehet, hogy nehéz döntés volt Gołuchowski örökségét átvenni a mi kétségbeejtő körülményeink között: Mint szeretett császáruk hűséges szolgája, Te válaszoltál a hívásra. De milyen hallatlanul nehéz a hivatalod! Neked kellene az egységet képviselned, a tiszteletreméltó Habsburg Birodalom dicsőségét és tekintélyét fenntartanod, és milyen szomorúan néz ki ez az egység, mennyi mindent feláldoztak belőle az elmúlt időkben! Gołuchowskiért egy könnycseppet sem sírok, tudod, milyen keveset gondoltam róla – de felháborít, hogy ő is ismét áldozatul esett a magyar sovinizmusnak.”*⁴¹

Végül is Aehrenthal volt a logikus választás. Tapasztalatai, különösen az oroszországi nagykövetségként elért sikerei, valamint személyes tulajdonságai elégségesek voltak ahhoz, hogy a felkért tanácsadók a császár figyelmébe ajánlják őt. Aehrenthalt tehát 1906. október 23-án audiencián fogadta az uralkodó, s felajánlotta számára a megüresedett közös külügyminiszteri posztot. Másnap így írt erről édesanyjának: *„Öreg fiadat elkapta az öreg császár. Nincs más hátra, mint bízni Istenben és teljesíteni a kötelességét”*.⁴² Ferenc József mindenestre számos belpolitikai kérdésben és kormányváltásnál konzultált Aehrenthallal, szakértőnek tekintette őt minden olyan kérdésben, ami Magyarországgal volt kapcsolatos. Noha voltak Aehrenthalnak a felesége és az unokatestvére révén Habsburg-hű magyarországi mágnás családokhoz fűződő kapcsolatai, ezek nem tették lehetővé számára, hogy belelásson a budapesti politika rejtettebb folyamataiba.

Az, hogy mennyire fontos tényező volt a magyar kérdés, láthatjuk abból, hogy Aehrenthal első hivatalos útjainak egyike Budapestre vezetett, ahol közel két és fél órát tárgyalt Wekerle Sándor miniszterelnökkel a Sándor-palotában.⁴³ Az új külügyminiszter ismertette a kormányfővel külpolitikájának irányvonalait, különös tekintettel a hármasszövetségre. Személyi kérdésekről és arról is szó esett, hogy várhatóan több magyart nevez ki a külügyminisztériumban. Szóba került a delegációk ügye is, Aehrenthal jelezte, hogy a legközelebbi ülést november 25-re hívta össze.

Mint új közös külügyminiszter nagy figyelmet fordított a gazdasági tényezők politikai folyamatokba történő szorosabb integrálására, vagy akár a hazai vállala-

⁴¹ Franz Graf Thun an Aloys Frh. Lexa von Aehrenthal, Tetschen an der Elbe, Böhmen, 25. Oktober 1906. In: *Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie. Unter besonderer Berücksichtigung des böhmisch-mährischen Raumes*. Ausgew., eingeleitet und kommentiert von Ernst Rutkowski. Teil 3. *Der verfassungstreue Großgrundbesitz 1905–1908*. München, 2011, 572.

⁴² Alois Aehrenthal an seine Mutter (Maria Felicitas von Thun-Hohenstein). Wien, den 24. Oktober 1906. In: *Die Aehrenthals. Eine Familie in Ihrer Korrespondenz 1872–1911*. Hrsg. und eingel. von Franz Adlgasser. Band 2. 1895–1911. Wien, 2002 Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, 93. Wien, 2002, 915.

⁴³ *Budapesti Hírlap*, 1906. október 31., 3.

tok támogatására a nemzetközi versenyben.⁴⁴ Aehrenthal a gazdasági teljesítőképességet hangsúlyozta a modern hatalmi politikában, s ezzel tekintélyes mértékben különbözött hivatali elődeitől.

Ernest von Koerber osztrák miniszterelnökké történő megbízása

Az államfő személyes nézetei – számos miniszterelnökéhez hasonlóan – meglehetősen eltérőek voltak, Ferenc József mégis szoros kapcsolatot tartott fenn a birodalom mindkét felének politikusaival, egyúttal a magas rangú katonatisztekkel is, akik gyakran látogattak el hozzá eszmecserére. Mégis, mint alkotmányos uralkodó számára a miniszter ugyanolyan státusszal rendelkezett, mint az abszolút monarchia számára, vagyis szimplán a korona tanácsadója volt, és mint ilyen, pusztán hatalmának egyik végrehajtó szerve.⁴⁵ Az uralkodóhoz való kapcsolatuk végett a ciszlajtán minisztereket „Őfelsége kormányának”, a „Császár kormányának” tekintették.⁴⁶ Az államfő szemszögéből nézve ők alkották az „Én kormányomat”, ahogyan azt a trónbeszédekben szinte mindig hangsúlyozta, és az összes miniszter együttesen alkotta a „Korona Tanácsát” a törvény nyelvezete alapján. A miniszterek többsége a közigazgatásból került ki, Ausztriában gyakran korábbi helytartók – például: Eduard von Taaffe, Alfred Potocki, Karl von Hohenwart, Adolf von Auersperg és Erich von Kielmansegg – voltak, a miniszterelnök viszont mindig a nemességből származott.⁴⁷

Dacára ennek a magas társadalmi pozíciónak a császár és király mindig távolságot tartott kormányainak tagjaitól, azonban bizonyos tekintetben ő irányította a politikai döntéseket, valamint igyekezett meggyőzni a minisztereket, hogy egyes kérdéseket nem lehet úgy megoldani, ahogyan azt eltervezték, hanem az uralkodói döntésnek kell érvényesülnie.⁴⁸ Az államfő felfogásában mélységesen gyűlölte az alkotmányosságot, s ha a külső körülmények nyomásának nem kellett volna engednie, úgy a Monarchiának soha nem lett volna alkotmánya.⁴⁹ Friedrich von Beust a kiegyezés körül többféle pozícióban is részese volt az alkotmányos monarchia előkészítésének, és emlékirataiban leírta a császár heves ellenállását az 1867. évi alkotmánnyal szemben.⁵⁰ Az uralkodó reformokkal kapcsolatos alapvető ellen-

⁴⁴ Rauscher: i. m. 607.

⁴⁵ Christian Dickinger: *Franz Joseph I. Die Entmythisierung*. Wien, 2002, 161.

⁴⁶ Wilhelm Brauner: *Das Regierungssystem bis 1918*. In: *Österreichs Parlamentarismus. Werden und System*. Hrsg. von Herbert Schambeck. Berlin, 1986, 172.

⁴⁷ Akadnak természetesen kivételek, mint Wekerle Sándor háromszoros magyar miniszterelnök, akit Ferenc József maga két alkalommal is kinevezett miniszterelnöknek.

⁴⁸ M. Vocelka – K. Vocelka: i. m. 324–325.

⁴⁹ Karl Vocelka: *Birodalom és nemzet között. Ferenc József*. In: Walter Pohl – Karl Vocelka: *A Habsburgok. Egy európai dinasztia története*. Budapest, 1995, 391.

szenve egyre nagyobb lendületet adott a nacionalistáknak a birodalom nem német nyelvű részein, ami végül a Habsburg Birodalom összeomlásához vezetett.⁵¹

Szekfű Gyula így nyilatkozott Ferenc Józsefről: „Ilyen volt a konzervatív hajlandóságú, de új eszméket nem produkáló bürokrácia mellett első sorban Ferenc József egyénisége, mely a folytonos zűrzavarban, népfajok, pártok és egyének politikai impotenciája közepett egyedül tűnt fel akcióképes szilárd pontnak. Az uralkodó változatlanul megmaradt az alapon, melyet 1867-ben Deákkal és a német liberálisokkal együtt létesített. Főfeladatát a külső béke megóvásában, bent pedig a dualizmus fenntartásában látja, ehhez képest energikus kötelességérzettel tart távol mindent, mi az európai békét és a két állam dualisztikus összefüggését veszélyeztetné. Ez a két feladat azonban egykép negatív természetű, teljesítésük az uralkodó érdeklődését évek szaporodásával mindinkább igénybe veszi, minél fogva pozitív alkotó munkától, a politikai és társadalmi élet aktív befolyásolásától teljességgel tartózkodik.”⁵²

Az udvari életet és az esetükben különösen fontos audienciákat is a merev és szigorú spanyol udvari etikett szabályozta. Egy magánszemély esetében egy átlagos audiencia – amelyet egyébként hétfőn és csütörtökön tartottak 10 és 13 óra között – hossza megközelítőleg három percig tartott.⁵³ Más volt a helyzet azonban a politikusok tekintetében. A miniszterek, képviselők vagy helytartók hosszabb fogadásait nem az általános audienciák keretében szervezték, hanem azokat az államfő személyes meghívására, és általában zártkörűen tartották. Ferenc József az újítsokkal szemben is ellenszenvvel viseltetett, így mereven és állva fogadta a látogatókat, akinek – ha erről külön nem szóltak – frakkban és fehér nyakkendőben kellett megjelenniük uralkodójuk előtt, s általában csak akkor ülhetek le, ha a munkafolyamat ezt megkövetelte.⁵⁴ Egy érdekes anekdota szerint Őfelsége állítólag olyan szigorú volt az öltözködés kérdésében, hogy amikor halálos ágyán felült, megdörgealta az orvost: „Menjen haza, és öltözzön helyesen!”⁵⁵

Az uralkodó az állam működésével kapcsolatos ismereteit az aktákból és a politikusaival folytatott személyes beszélgetésekből merítette. Az egykori tárcavezetők beszámolói egybehangzónak minősültek egy dologban: mindegyikük felidézte azt, hogy a császár mindig csak nagyon röviden vázolta fel a problémakört, és csak

⁵⁰ Friedrich Ferdinand von Beust: *Aus drei Viertel-Jahrhunderten. Erinnerungen und Aufzeichnungen*. Band 2. 1866–1885. Stuttgart, 1887, 158.

⁵¹ Horst Dieter Schlosser: *Die Macht der Worte. Ideologien und Sprache im 19. Jahrhundert*. Köln–Weimar–Wien, 2016, 151.

⁵² Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Budapest, 1920, 243.

⁵³ Eugen Ketterl: *Der alte Kaiser wie nur Einer ihn sah. Der wahrheitsgetreue Bericht seines Leibkammerdieners Kaiser Franz Joseph I.* Hrsg. Cissy Klastersky. Wien–München–Zürich–Innsbruck, 1980, 154.

⁵⁴ Dickinger: i. m. 161.

⁵⁵ William M. Johnston: *The Austrian Mind. An Intellectual and Social History, 1848–1938*. Berkeley–Los Angeles–London, 1983, 33.

azután tett fel hosszú és konkrét kérdéseket az adott ügyben. A politikusoknak rendkívül jártasnak kellett lenniük az általuk ismertető területen. A császár és király az ügy minden oldaláról érdeklődött, és összevetette politikusai különböző válaszait, hogy átfogó képet kapjon. Általában több kormánytagot is kikérdezett ugyanarról a témáról, hogy az esetleges ellentmondásokat felkutassa.⁵⁶ Az idő előrehaladtával egyre inkább engedett azonban tanácsaiknak és nyomásgyakorlásuknak is. Amint a király a feltett kérdéseire a választ megkapta, egy fejbiccentéssel fejezte be az audienciát. A látogatóktól elvárták, hogy hátráljanak ki a teremből, nehogy a császári felségnek a hátsójukat mutogassák.

A következőkben be kívánom mutatni, hogy a századfordulóra kialakult osztrák belpolitikai helyzetben az államfőnek milyen megoldási technikák álltak rendelkezésére, és melyeket alkalmazta. Kasimir Badeni és Franz Thun hosszabb miniszterelnöki hivatali idejét követően kettő rövidebb időintervallumú átmeneti kormányt is kinevezett az uralkodó, míg meg nem találta a tartós kormányalakításhoz szükséges kormányfőt. Így 1899. október 2-án Ferenc József Manfred Clary und Aldringen grófot, a korábbi stájerországi kormányzót nevezte ki az ideiglenes kabinet élére. A kormányban Ernest von Koerber volt a belügyminiszter, akinek hatáskörébe tartozott többek között az alkotmányos és nemzetiségi kérdés, mivel immár az egész közigazgatás élén állt.⁵⁷

Az osztrák parlament működőképességét és a nemzetiségi ellentétet – különösen a németek és a csehek irányába történő – béküléssel igyekezett helyreállítani. A cseh obstrukció megszüntetésére tett kísérlete azonban nem járt sikerrel. A Clary-kormány feladata volt a nyelvrendelet eltörlése, amelyet korábban a császár kért. A Monarchia további fejlődése szempontjából oly fontos lépést október 14-én rendelet útján tette meg a kabinet.⁵⁸ Az osztrák szükségrendelet, vagyis a 14. § ütközésként szolgált a miniszterelnököknek, amit arra használt fel, hogy mindkét oldalt függésben tartsa, ezt optimális esetben azonban nem játszotta ki túl sűrűn, mert alááshatta az államfőnek a képességeibe vetett bizalmat.⁵⁹ A Reichsrat október 18-i ülése újabb obstrukcióhoz vezetett, mivel a cseh képviselők azonnal támadás alá vették a kormányt. A képviselők a 14. § eltörlését óhajtották, erre válaszul a Clary-kormány megígérte, hogy nem alkalmazza azt, viszont, hogy ezen ígéretüket betarthassák, december 21-én benyújtották lemondásukat. Az államfő megpró-

⁵⁶ Martina Winkelhofer: *Der Alltag des Kaisers. Franz Joseph und sein Hof*. Wien, 2015, 28.

⁵⁷ Eibe Hinrichs: *Der Koerber-Plan. Wirtschaftspolitik als Integrationsfaktor für die Nationalitäten des Habsburgerreichs. Die Regierungszeit Ernest von Koebers 1900–1904 aus wirtschaftlicher Perspektive*. Frankfurt am Main–Bern–Wien, 2014, 143.

⁵⁸ Alfred Ableitinger: Badeni – Thun – Clary-Aldringen – Eulenburg. Das österreichische Regierungssystem in der Krise der Jahre 1897–1899. In: *Festschrift Gerhard Pferschy zum 70. Geburtstag*. Historische Landeskommission für Steiermark. Hrsg. Gernot Peter Obersteiner. Graz, 2000, 340.

⁵⁹ Lothar Höbelt: *Kornblume und Kaiseradler. Die deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreichs 1882–1918*. Wien, 1993, 182–183.

bálta Claryt a sürgősségi rendelet segítségével kormányban tartani, aki erre elgondolkodtató kijelentést tett: „Felséged az életem felett rendelkezhet, de a becsületedem felett nem!”⁶⁰

Clary utódja Heinrich von Wittek, a keresztényszocialista párti korábbi vasútiügyi miniszter lett, aki szintén csak ideiglenes kabinet élén állt, viszont nem zárkózott el a 14. § alkalmazásától.⁶¹ A Wittek-kormánynak ráadásul időt kellett teremtenie arra, hogy lehetővé tegye egy végleges kabinet megalakulását. Így az 1899. december 21. és 1900. január 18. közötti nem egészen egy hónapban számos lehetséges utód felmerült.

Ezekben a hetekben, melyek során az új és végleges kormány kialakult, teljes volt az instabilitás az osztrák törvényhozásban. Ferenc Józsefet aggodalmi és türelmetlensége az alkotmányosság kapcsán arra indították, hogy a végleges döntés irányába terelje a kormányalakítást.⁶² A Clary-kormány távozását követően megindultak a csatározások a jövőt illetően. Új, köztisztviselőkből álló kormányra volt szükség, amelynek objektivitási szándéka bizonyos mértékig semlegesíteni tudta a császár germanizmusra való hajlamát. Az új kabinetre várt többek között a magyar kormánnyal a kiegyezési tárgyalások folytatása, a költségvetés megszavazása, a katonai intézkedések kezelése, amely feladatokra a császár kereste azt a személyt, aki a kormány megalakításán túl ezen pontokat megtervezi és kivitelezi. Ezalatt a feszült néhány hét alatt bizonytalan volt, melyik jelölt a legesélyesebb a posztra, és hogy a császár kit fog kinevezni. Áthidaló megoldásként néhány mérsékelt konzervatív és józan személyiség – Josef Di Pauli báró, Friedrich Schönborn gróf, Ernst von Plener, Joseph Maria Baernreither és Olivier Marquis de Bacquehem – is számításba került, azonban Alfred von und zu Liechtenstein herceg volt a legígéretesebb jelölt.⁶³ Liechtenstein stájerországi katolikus konzervatív politikust, aki 1897-ben a grazi tartományi parlamentben megvédte Badeni rendeleteit, már ekkor az ő és Thun lehetséges utódjaként emlegették. Aspirációja a tényleges birodalmi álláspontot és választ képezte a polgári kormányzás és a jogok összeegyeztetésének problémáira. A német-osztrák pártkörök rendkívül gyanakvóan fogadták ezt a tendenciát, hogy a császár egy német származású konzervatívot nevezne ki kormányfőnek. Mivel korábban nem váltak be az államigazgatásban tapasztalatlan kormányok, és a baloldal sem támogatta volna Liechtensteint, így saját maga javasolta az uralkodónak elejtését.

⁶⁰ Alexander Novotny: Ministerpräsident Ernest von Koerber (1850–1919). In: *Gestalter der Geschichte Österreichs*. Hrsg. von Hugo Hantsch. Innsbruck, 1962, 487.

⁶¹ Gernot D. Hasiba: *Das Notverordnungsrecht in Österreich (1848–1917). Notwendigkeit und Missbrauch eines „Staatserhaltenden Instruments“*. Wien, 1985, 104.

⁶² Erich Graf Kielmansegg: *Kaiserhaus, Staatsmänner und Politiker. Aufzeichnungen des k. k. Statthalters*. Mit einer Einleitung von Walter Goldinger. Wien–München, 1966, 68.

⁶³ Rudolf Sieghart: *Die letzten Jahrzehnte einer Großmacht. Menschen, Völker, Probleme des Habsburger-Reichs*. Berlin, 1932, 38.

Így a kiválasztó mechanizmus más irányba fordult, a magasrangú hivatalnokok felé, akik közül a legesélyesebbek Paul Gautsch és Ernest von Koerber voltak.⁶⁴ Gautsch már vezetett kormányt, e tekintetben Koerber még nem rendelkezett tapasztalattal, viszont mindketten semlegesek voltak a cseh és a német kandidátusok között, és az osztrák központi bürokráciához tartoztak. Az első Gautsch-kabinet kereskedelmi minisztereként Koerber aláírta azokat a nyelvi rendeleteket, amelyek Badeni rendelkezését követően középutat jelentettek, és amelyek akkoriban az állam és a parlamenti többség engedményét jelentették a németek felé. Koerber mint a Clary-kormány belügyminisztere felülbírált Badenit és a neve szerepelt a szükségrendeleten. Gautschot már kormánya szellemében is a semlegesség jellemezte, és mint Badeni jobbra hajló minisztereivel való következetes szembenállásával bizonyította, személyesen is a pártok fölött álló, szigorúan tárgyilagos kormányfőként jellemezhető. Csak részben bélyegezték meg egyesek a jobboldal képviselőjének, a német álláspont szigorának köszönhetően, amelyeknek ellen kellett állnia, és amelyekben soha nem kért védelmet az obstrukciós pártoktól. Ilyen vetületben Gautschot némileg cseh-, Koerbert relatíve németközelinek állították be, azonban egyiküket sem tekintették nemzeti orientációjának. Éppen ellenkezőleg, a nemzetiségek ausztriai helyzetére gyakorolt minden ismert behatással együtt, szinte teljes mértékben megtestesítették az állam távolságtartását minden olyan parlamenti irányzattól, amely nem volt nyíltan állami párti.

Ferenc József nyilvánvalóan Gautschot részesítette előnyben. Ebben feltehetően szerepet játszott az is, hogy a császár ritkán nevezett ki a végleges minisztérium élére olyan személyt, aki nem a főnemességből származott volna. Inkább Gautschhoz fordult – akit Taaffe és Badeni hosszú miniszteri évei alatt ismert meg –, mint Koerberhez, aki minden tehetsége ellenére csak néhány hónapja volt miniszter, és akivel Ferenc József ezért csak rövid ideig tudott közvetlen kapcsolatot teremteni. Koerber szorgalmas és fegyelmezett munkájával, politikai éleslátásával és innovatív gondolkodásával hírnevet szerzett magának.⁶⁵ Tehetsége volt az apró részletekre is visszaemlékezni, valamint válsághelyzetekben képes volt egyszerre több összetett problémára szimultán figyelni. A végrehajtó hatalmát illetően gögös, valamint rendkívül hiú személyiség volt. Koerbert eredetileg az uralkodó a Belügyminisztériumba szánta, hogy adminisztratív tehetségét ott bontakoztassa ki.⁶⁶ Koerbert német pártkö-

⁶⁴ Alfred Ableitinger: *Ernest von Koerber und das Verfassungsproblem im Jahre 1900. Österreichische Nationalitäten- und Innenpolitik zwischen Konstitutionalismus, Parlamentarismus und oktroyiertem allgemeinem Wahlrecht*. Wien–Köln–Graz, 1973, 59.

⁶⁵ John W. Boyer: *Austria 1867–1955*. Oxford, 2022, 332.

⁶⁶ Fredrik Lindström munkájában szólt arról, hogy Koerber édesapja – Joseph von Koerber –, a csendőrség tisztje volt, tehát ő maga egy „Bach-husár” fia. Lindström művében erős áthallást és hasonlóságot állapított meg a Bach-rendszer és Koerber első miniszterelnöki ciklusa alatt folytatott közigazgatási politikában. Lásd Fredrik Lindström: *Empire and Identity. Biographies of the Austrian State Problem in the Late Habsburg Empire*. West Lafayette, 2008, 46.

rökből Johann von Chlumecký – számos osztrák kormány bábája – ajánlotta az államfő figyelmébe.⁶⁷

Rudolf Sieghart és Koerber találkoztak 1899 decemberének közepén, és utóbbi kérdésére előbbi hosszán kifejtette nézeteit az osztrák belpolitikával kapcsolatban.⁶⁸ Sieghart felvázolta, hogy a kormány nem tud kormányozni, hiszen az ellenzékelt kellett meggyőznie és az obstrukciót letörnie. Emiatt nem képes törvényeket hozni, azonban a haladáshoz új politikai célokra van szükség, amelyek túlmutatnak a mindennapi politikai csatározásokon, és ezek által működésbe jönne az osztrák törvényhozás.

Végül a császár és Koerber között egészen 1899. december 25. és 1900. január 18. között számos hosszabb audienciára és megbeszélésre került sor, míg a kormányfőjelölt kialakította az államfőnek is tetsző kormányát.⁶⁹ Ezen eseményekről Sieghart visszaemlékezésében részletesen, szinte napi bontásban beszámolt az események kronologikus rögzítésével.⁷⁰ Az, hogy az uralkodó tudtával egyszerre két, sőt esetenként akár három miniszterelnök-jelölt is kormányalakításon dolgozott, ellentétben állt a szigorúan alkotmányos normákkal, amelyek szerint az uralkodó egyszerűen megbízta kiszemeltjét a kormányzással. Annál inkább az alkotmányos gyakorlat változására mutat rá, hogy a bizonytalan helyzetben (amelyben nem volt valamiféle erős, természetes kormánypárt) az uralkodó, bár az ügyvezető kormány által természetesen megszabott korlátok között, a parlamenti tényezők és a személyiség esetleges konszenzusának nagy befolyást biztosított a kormánysszervezésre. Koerber személyes ambíciói egybeestek Ferenc József akaratával, vagyis hogy működőképes kormányt hozzon létre. A Badeni-kormány óta nem lehet programról beszélni. A kormánynak állandó többséget kellett érvényesítenie a váltakozó, az egyesülő és szétszakadó frakciók mentén. Koerbernek meglehetősen nehéz dolga volt: egyrészt a császár számára elfogadható kabinetet kellett kialakítania, másrészt olyan kormányt létrehozni, amely megállja a helyét az időközben átalakult birodalmi tanács keretei között. Így a rövid életű és átmeneti Wittek-kormány után Ferenc József kinevezte Koerber miniszterelnöknek.⁷¹

Ernest von Koerber volt az első miniszterelnök, aki adaptálódott az új helyzethez, és a rendszert nem pusztán a mai válságkezelés értelmében vett átmeneti szükségállapotnak, hanem mindennapi rutinnak fogta fel.⁷² Koerber előtérbe kerülése,

⁶⁷ Josef Penížek: *Aus bewegten Zeiten 1895 bis 1905. Lose Blätter*. Wien, 1906, 196.

⁶⁸ Sieghart: i. m. 36–37.

⁶⁹ Ehhez lásd részletesen Alois von Czedik: *Zur Geschichte der k. k. österreichischen Ministerien 1861–1916*. II. Band. Der Zeitabschnitt 1893–1904. Teschen–Wien–Leipzig, 1917, 310–311.

⁷⁰ Sieghart: i. m. 39–44.

⁷¹ AT-ÖStA-HHStA Kabinettsarchiv Geheimakten Karton. 41 Ernennungen und Rücktritte österreichischer Minister. Kabinettskanzlei Vorträge KZ 150/1900.

⁷² Höbelt: i. m. 183.

illetve majd miniszterelnökké történő kinevezése nemcsak azért kivételes, mert nem rendelkezett sem hercegi, sem grófi címmel, mint legtöbb elődje, hanem azért, mert állami hivatalnokként óriási gyakorlattal rendelkezett. Személyiségét nagyfokú sokoldalúság jellemezte, amihez fokozott munkabírási és a munka iránti olthatatlan vágy párosult. Koerber tehát innováció és egyfajta nyitás is volt az osztrák kormányzás történetében. Az egyre rövidebb hivatali idejű kabinetek tükrében pedig hosszú távú programra volt szüksége.⁷³

Az 1905–1906. évi kormányzati válság és a király

Az elkövetkezőkben nem az ellenzéki pártok és a kormánypárt küzdelmeit, valamint a Fejérváry-kormány megalakulását igyekszem bemutatni, hiszen ezen eseményeknek a feldolgozását már mások megtették.⁷⁴ Azt kísérem meg felvázolni, hogy a válsaggal összhangban miként politizált az uralkodó. Volt-e felelőssége az államfőnek döntései következményeinek tükrében?

Ferenc József feloszlatta a parlamentet és új választást rendelt el, amelyet 1905 januárjában tartottak meg. Tisza István gróf miniszterelnök tiszta voksolást akart, így annak kimenetelét igyekeztek nem befolyásolni. Ugyanakkor már az első eredmények bizonyították, a szavazatok összesítése pedig megerősítette, hogy a választásra jogosultak nem támogatták Tiszát és kormányának politikáját. A korszak demokratikus szokásainak megfelelően a kormány a minisztertanácson a választási eredményt tudomásul vette és határozott arról, hogy felmentését kéri a királytól.⁷⁵

A függetlenségi túlsúly és annak megerősödési lehetősége, valamint az uralkodóval szembeni teljes ellentét félelmet keltett a koalícióban. A Függetlenségi Párt mérsékelt elemei és a disszidensek nyomban harsogni is kezdtek, hogy nem nacionalista, hanem '67-es, Tiszához képest nemzetibb programot képviselnek. Tisza meglehetősen jó viszonyt ápolt az idős Ferenc Józseffel: édesapjának emléke, valamint szilárd jelleme garanciát jelentettek a királynak. Érdekes, hogy az államfőt nem lepte meg a választások végeredménye. Január 28-án Khuen-Héderváry Károly, a király személye körüli miniszter audienciára ment a királyhoz, aki a következőket mondta: „Mit mondtam Önnek, ugye én mégis csak jobban voltam informál-

⁷³ Alexander Gerschenkron: *An economic spurt that failed. Four lectures in Austrian history*. Princeton, 1977, 23.

⁷⁴ A teljesség igénye nélkül: Pető Sándor: A nemzeti ellenállás. In: *A Magyar országgyűlés története 1867–1927*. Szerk. Balla Antal. Budapest, 2019, 253–264.; Dolmányos István: *A magyar parlamenti ellenzék történetéből, 1901–1904*. Budapest, 1963; uő: *A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején*. Budapest, 1976; Mangold, Lajos: *Zur Geschichte des Kabinetts Fejérváry. Eine Rechtfertigungsschrift auf Grund urkundlichen Materials*. Leipzig, 1909; Kristóffy József: *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890–1926*. Budapest, 1927.

⁷⁵ HU-MNL-OL-K27 [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Minisztertanácsai jegyzőkönyvek]. 1905. január 27. 19. pont.

va, mint Önök. [...] Nyugodjék meg, erről senki sem tehet. A választások mindég bizonytalanok, sohasem lehet tudni, hogy azok minő meglepetéseket hozhatnak”.⁷⁶

A király a választási vereséget követő új politikai helyzetben sem vesztette el bizalmát Tiszában. Néhány nap mérlegelést követően az volt az uralkodói döntése, hogy ifj. Andrássy Gyula kapjon kormányalakítási lehetőséget,⁷⁷ akinek politikai megbízhatósága volt az uralkodó számára a fedezet, hogy a koalíció kormányra kerüljön. Az államfő ugyanis nem vállalta fel annak kockázatát, hogy kormányt alakíthasson a dualizmussal, a kiegyezéssel összeegyeztethetetlen radikális nacionalista függetlenségi politika, amely Magyarországnak a Habsburg Monarchiából való kiszakadást is eredményezhetné.⁷⁸ A választók józanabb és belátóbb fele sem támogatta volna a függetlenségi politikát.⁷⁹ Andrássy 1905 tavaszán több kormányalakítási felkérést kapott az uralkodótól, azonban a kettőjük, valamint a szövetkezett ellenzék követeléseiből fakadó ellentétek – például magyar vezérleti nyelv, önálló vámterület – miatt nem tudott kormányt alakítani.⁸⁰

Ezt követően kezdődnek meg Ferenc József játszmái a magyar politikai elittel szemben. A magyar ellenzéki politikusok rendszeresen követelték a magyar nyelv egyenrangúságát a közös hadseregben, továbbá a német, mint egyedüli parancsnoki és szolgálati nyelv, a közös jegybank és a közös vámterület megszüntetését. Az 1880-as és 1890-es években a függetlenségi politikusok arra használták fel a katonai nyelv kérdését, hogy mozgósítsa a politikai ellenzéket a magyar parlamentet uraló liberális nacionalistákkal szemben. Ez jelentős alkotmányos válságot idézett elő az 1903–1906-os években, amikor a nacionalista ellenzék leváltotta Tisza pártját a magyar parlamentben, de nem volt képes Ferenc József számára elfogadható kormányt alakítani.⁸¹ Esetükben a magyar országgyűlés a legfontosabb törvényhozó szerv. Ferenc József az 1867. évi kiegyezéssel az alkotmányos és parlamentáris gyakorlatnak megfelelően a győztes pártból kérte fel a miniszterelnököt, aki megalkototta kormányát.

A monarchától ugyan nem erősebb a parlamentje, viszont az ott hozott törvényeket, mint többségi akaratot el kellett fogadnia, mert különben nem lehetséges a kormányzás. Probléma akkor volt, ha a kormány fölénybe kerekedett a törvényhozással szemben. Izgalmas a törvényhozás funkciójának hangsúlyozása főképpen az államfői

⁷⁶ Horánszky Lajos: *Tisza István és kora*. I. kötet. Budapest, 1994, 533.

⁷⁷ *A Kúen-Héderváry és a Tisza kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1903–1905*. I. kötet. Szerk. Soós László. Budapest, 2018, 248.

⁷⁸ Szalai Miklós: *Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája*. Budapest, 2003, 47.

⁷⁹ A választópolgárok értelmiségi szegmense, többnyire Andrássy hívei, nem támogatták a királlyal szembeni teljes konfrontációt, a közös ügyes rendszer és a '67-es alap elvetését, valamint a radikális nemzeti politikát.

⁸⁰ Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története, 1867–1918*. II. kötet. Budapest, 1992, 62–63.

⁸¹ Pieter M. Judson: *The Habsburg Empire. A New History*. Cambridge, 2016, 366–367.

hatalommal szemben, mivel Ferenc József mint magyar király több alkalommal és szignifikánsan avatkozott be 1905–1906-ban parlamentáris folyamatokba.

Az 1905. évi választásokat követő válság során az összes résztvevő hibás és maga után következményeket hozó politikát folytatott: a krízis egészen a dualizmus fennállásáig érezte hatását. A legnagyobb felelősség véleményem szerint az államfőt terheli, aki hatalmas hibát követett el azzal, hogy – hallgatva a bécsi udvari körök tanácsára – hivatalban hagyta Tiszát, és szakított az alkotmányosság és parlamentarizmus 1867-es hagyományaival. Sőt, a későbbiekben az uralkodó hajlott volna Magyarország katonai megszállására is.

Egy életkép, illetve adalék a 75. életéhez közeledő Ferenc Józsefről az 1905–1906-os krízis közepette, ekkor barátnőjéhez, Katharina Schratthoz a következő sorokat intézte: *„Tegnap este óta engem is hátfájás (lumbágó) gyötör, ami az éjszaka folyamán és tegnap, amikor felkeltem, elég erős volt, de a tegnapi nap folyamán jelentősen csökkent, így képes voltam audienciát tartani, Tiszát fogadni és egy újabb találkozót tartani. Ma már jobban érzem magam, de még mindig pihennem kell, és ma otthon maradok, annál is inkább, mert tegnap elhatároztam, hogy vasárnap délután elmegyek Budára. Ez az utolsó kísérlet az ottani helyzet feloldására, és még nem tudom kiszámítani, hogy meddig tart budapesti tartózkodásom”*.⁸² Öfelsége igen optimista volt a helyzetet illetően, azonban az idősödő uralkodónak átmenetileg – a politikai nehézségek mellett – egészségügyi gondjaival is meg kellett birkóznia.

Tiszát 1905 tavaszán sok megaláztatás érte: egy demoralizálódó Szabadelvű Pártot kellett egyben tartania, valamint a király akaratából a kisebbségbe kerülő parlamentben kellett eltűnnie az őt érő atrocitásokat, annak dacára, hogy számtalanszor hangsúlyozta: csak ügyvezető kormányt vezet.⁸³

Rendkívül izgalmas Hajdu Tibor véleménye az 1905. évi választási eredményeket követő események kapcsán Ferenc József magatartásáról.⁸⁴ Az ekkor roppant népszerű, viszont a végetekig tagolt ellenzék nem tud egységesen fellépni. Az államfő nincs tisztában ezzel a megosztottsággal, és nem mérte fel valós képességeit, ugyanis megtörhette volna az ellenzéket audienciák sorával: bomlaszthatta, fáraszthatta volna soraikat – vélekedik Hajdu. A választási eredményeket látva a király megijedt. A hűséges és lojális Tisza nem kívánt kisebbségi kormányt vezetni. Bár többször előfordult ügyvezető kabinet a dualizmus korában, mégis Tisza töltött be ilyen pozíciót a leghosszabb ideig. Végül így az uralkodónak parlamenti pártokon kívüli kabinetet kellett alakítania.

A monarcha kormányzati szerepvállalásaival végül bebizonyította, hogy a többségi elv, s a választási eredmény számára nem rendelkezik abszolút érvénnyel.

⁸² Franz Joseph an Katharina Schratth, Wien, den 17. März 1905. In: *Briefe Kaiser Franz Josefs an Frau Katharina Schratth*. Hrsg. von Jean de Bourgoing. Wien–München, 1964, 376.

⁸³ Vermes Gábor: *Tisza István*. Budapest, 2001, 134.

⁸⁴ Hajdu Tibor: Fejérváry Géza karrierje, avagy miképp lehetett egy magyar Ferenc József kedvence. *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2004) 1:49.

Hogy kinevezze a Függetlenségi Párt prominensét, teljességgel elképzelhetetlen volt Ferenc József számára, helyette egy parlamenten kívüli kormányt nevezett ki, sőt elnapolta a képviselőház ülését, vagy még erősebb beavatkozás gyanánt karhatalommal oszlatta fel az országgyűlést, sőt a ciklus kezdetén újabb választásokat írt ki. Tehát minden esetben az uralkodói akart érvényesülni.

Az államfőnek erős jogosítványai voltak a kormánnyal és az országgyűléssel szemben. Amennyiben úgy vélte, hogy a dualizmus változatlan formában történő megőrzését veszélyeztetik, úgy élt jogköreivel. Ferenc József olyan kormányt is távozásra bírt, amelynek erős támogatottsága volt, vagyis biztos parlamenti többség állt mögötte.⁸⁵ 1905 elején azonban attól sem riadt vissza, hogy bukott választást követően hivatalban tartsa – a lemondását folyamatosan kérő – Tiszát. Sőt a szorult helyzetben lévő és lemondását két alkalommal is kérő Fejérváry-kormányt is hivatalban hagyta.⁸⁶

Szabó Dániel interpretációja alapján a magyar parlamentarizmusban 1905-ig hegemon többpártrendszer működött, amelyben a vezérszerepet a kiegyezés megkötői és majdani védelmezői töltötték be.⁸⁷ A mindenkori kormánypártnak mindig akadt kiegyezésellenes, vagy mérsékelt ellenzéke, de az opposíció következetesen a közjogi kérdés mentén alakult ki. Ugyanakkor az 1905. évi választásokat követően a korábban jellemző homogén többpártrendszert – nem számítva a nemzetiségi és a szocialista képviselőket – a kétpártrendszer váltotta fel, amelynek az erőterét az ellenzéki pártokból kialakult összefogás győzelme adta a kormánypárt fölött.

Szintén új politikai helyzet alakult ki az 1906. évi választásokat követően, ahol a koalíció pártjai ugyan nem egymás ellenségei, azonban a kormányzati ciklus során kialakuló ellentétek végett szép lassan felbomlik a szövetség. 1910 után pedig visszatért a hegemon többpártrendszer az ellenzék teljes megosztottságával.

Philipp Eulenburg – II. Vilmos német császár barátja, s egykori bécsi német követ (1894–1902) – véleménye az 1905. évi válságot illetően meglehetősen tanulságos. „A nagy magyar mozgalom hátsó szándéka, hogy megtalálja a módját annak, hogy az egész Monarchia vezetését átvegye. Csak ebből a szempontból lehet helyesen megítélni azokat a zavaros viszonyokat, amelyek ilyen megoldásra törekzenek, amíg Ferenc József császár él. Nem járnánk rosszul egy ilyen fordulattal, mert az a katolikus-szláv szél, amely Ausztria körül egyre jobban fúj, sohasem Budapestről fog fújni.”⁸⁸

Egy visszaemlékezés az 1905. évi krízisre vonatkozóan Erich von Kielmansegg gróf tollából: „Az évek során régi barátom, gróf Paar főadjutáns sok mindent elárult

⁸⁵ Például Tisza Kálmán, vagy Wekerle Sándor első kormánya.

⁸⁶ Sente Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*. Budapest, 2011, 237.

⁸⁷ Szabó Dániel: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. Párt és vidék. *Történelmi Szemle*, 34. (1992) 3–4:202.

⁸⁸ Philipp zu Eulenburg an Kaiser Wilhelm II, Gastein, 26. August 1905. In: *Philipp Eulenburgs politische Korrespondenz. Krisen, Krieg und Katastrophen 1895–1921*. Bände III. Hrsg. John C. G. Röhl. Boppard am Rhein, 1983, 2111.

nekem császári uráról, amiből betekintést nyerhettem életszemléletébe és sajátosságaiba. Emlékezetem nem elégséges ahhoz, hogy itt mindegyiket visszaadjam, és messzire is vezetne. Csak kettőt említek meg. A súlyos magyar alkotmányos és miniszteri válság idején, amely Fejérváry miniszterelnöki kinevezéséhez és az úgynevezett ex-lex államhoz vezetett, Paar úgy vélte, hogy a császár már annyira hozzászokott az ilyen válságokhoz mindkét oldalon, hogy azok már alig háborítják fel”.⁸⁹ Ez alapján úgy tűnhet, hogy nem rendítette meg az uralkodót a magyarországi krízis. Viszont politikai felfogását és döntéseit nagyban meghatározta a magyar helyzet, hiszen láthatjuk, hogy a nagyhatalmi politikától kezdve az osztrák belügyekig hatással volt az 1905–1906-os válság. Ezt követően nagy körültekintéssel és óvatossággal járt el a kényes ügyekben.

Konklúzió

A tanulmányban a Monarchia parlamentáris történetéből kiragadott három olyan esetet igyekeztem bemutatni, amelyekben szerfelett tetten érhető Ferenc József beavatkozása a mindennapi politikába. Ugyanakkor láthatjuk azt is, hogy miként az államfő idősödött, úgy belesimult a mindennapi folyamatokba, azokhoz megfelelő módon alkalmazkodott.

A közös külügyminiszter az uralkodótól függő mozgásterén túl a személyes és politikai habitusa, virtuozitása, kombinatív képessége és legfőképpen kreativitása az egész Monarchia kül- és biztonságpolitikája szempontjából meghatározó tényezőket jelentett. Ezzel messzemenőig tisztában volt az államfő is. Aehrenthal elődei – Gustav von Kálnokyt, valamint Gołuchowskit is – lényegében a magyarok buktatták meg, a magyar belügyekbe történő beavatkozásuk miatt. Kálnokyt Bánffy Dezső magyar miniszterelnök, Gołuchowskit pedig a delegációk.

Ezen előzményeket figyelembe véve Aehrenthal kinevezésekor nem meglepő, hogy körültekintő óvatossággal járt el Ferenc József, illetve maga Aehrenthal is kereste a magyar kormány támogatását. Bizonyíthatóan fontos volt Ferenc József számára az Aehrenthal házassága révén biztosított magyar kapcsolat.

Az uralkodó aktív módon politizált: nem vonakodott döntéseket hozni és azok mellett következetesen kiállni. Komoly lépésre szánta el magát Ernest von Koerber osztrák miniszterelnökké történő kinevezésekor. 1904 végi bukását követően az általa jobban favorizált Gautsch újfent lehetőséget kapott kormányalakításra, de nem utoljára. Mindazonáltal a Karl Stürgkh osztrák miniszterelnök elleni merénylet követően Koerber is újra miniszterelnök lehetett még Ferenc József életében.

Döntéseiben – az esetek többségében – az alkotmány vagy legalábbis a szokásjog szerint járt el. Akadnak azonban olyan döntései, amelyek államfőként megkérdőjelezhetők. Ilyen például Tisza István hivatalban hagyása, s az ebből alkotmányos krízissé dagadó események miatt egyértelmű felelősség terheli az államfőt.

⁸⁹ Kielmansegg: i. m. 98.

THE POLITICAL GAMES OF FRANCIS JOSEPH IN THE EARLY 20TH CENTURY OR HOW THE HEAD OF STATE PLAYED POLITICS?

In this study, I have tried to present three selected cases from the parliamentary history of the Monarchy after the turn of the century, in which the intervention of Francis Joseph in everyday politics is very evident. At the same time, we can see that as the head of state has aged, he has adapted to everyday processes and adapted to them in an appropriate way. How much did the political routine of the head of state, born in August 1830 and enthroned in December 1848 – 51 years in Austrian terms, 33 years in Hungarian terms – serve him in the years after 1900? He was the first man of the state, who was, in a sense, the initiator and the terminator of certain processes. A very active head of state, who has intervened in constitutional and parliamentary relations.

In addition to his room for manoeuvre, which depended on the monarch, the common foreign minister's personal and political character, virtuosity, combinatorial ability and, above all, creativity were decisive factors for the foreign and security policy of the entire Monarchy. The Head of State was aware of this. Alois Lexa von Aehrenthal's predecessors – Gustav von Kálnoky, as well as Agenor Gołuchowski – were essentially overthrown by the Hungarians, because of their interference in Hungarian internal affairs. The Hungarian Prime Minister, Dezső Bánffy was responsible for Kálnoky's displacement, and, in case of Gołuchowski the delegations were. Given these backgrounds, it is not surprising that when Aehrenthal was appointed, Francis Joseph acted with caution, and Aehrenthal himself sought the support of the Hungarian government. The Hungarian connection provided by the marriage of Aehrenthal was demonstrably important to Francis Joseph.

The ruler was actively political, not reluctant to make decisions and to stand by them consistently. The emperor took a serious step, when he appointed Ernest von Koerber as Austrian Prime Minister. After his downfall at the end of 1904, Paul von Gautsch, who had been more in favour, was again given the opportunity to form a government, and not for the last time. However, following an assassination attempt on the Austrian Prime Minister, Karl Stürgkh, Koerber became Prime Minister again, and he was appointed by Francis Joseph.

In his decisions, the head of state has acted – in most cases – in accordance with the Constitution, or at least in agreement with the customary law. There are some among his decisions, which are, as head of state, questionable ones, for example the decision to leave István Tisza Hungarian Prime Minister in office, and the events after that, followed by a constitutional crisis, what clearly places responsibility on the king.